

О.П. Поліщук,
кандидат філософських наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЛЮДИНИ

У статті порушується питання естетичного підґрунтя невербальних чинників терпимого ставлення "Я" до "Іншого". Поцінювання різноманітності, системний підхід до буття – ось у чому, на думку автора, суть художнього мислення особистості, що спирається на естетичні засади в інформаційному та діяльнісному аспекті його розгорання.

Як відомо, на межі XIX-XX століть у культурі Європи та Північної Америки відбулися докорінні зміни, що проявились у різноманітних сферах людського буття. Розпочалась доба наукових відкриттів, значних технічних новацій, масового поширення освіченості, глобалізаційних процесів.

XX століття увійшло особливим періодом у людську історію не лише через значний приріст наукового знання, вражаючу технізацію різних галузей людської діяльності і побуту, появу нових видів мистецтва та неklasичної естетики. Відбувся вихід людини за межі власної планети – розпочалось освоєння міжпланетного простору. Тому так часто його вважають епохою стрімкого прогресивного поступу сучасної цивілізації, навіть періодом наближення до виникнення "ноосфери" як принципово іншої якості людської представленості у світі (П. Тейяр де Шарден, В. Вернадський).

Проте слід пам'ятати, що саме в цей час людство виявило ознаки й власного регресування як на рівні соціальної, так, навіть, і біологічної істоти: дві світові війни, тоталітаризм, геноцид, екологічні негаразди, пандемії через ослаблення імунітету людського організму тощо. У XX столітті в так названих розвинутих країнах світу поряд з ознаками прогресивного розвитку науки і техніки фіксуються очевидні ознаки цивілізаційної кризи, пов'язаної з деградуванням моральності, нівелюванням значущості особистості, наростанням напруженості у сфері міждержавних, міжетнічних, міжособистісних стосунків. Тому актуальним постає питання осмислення підґрунтя зростання агресивності та інтолерантності в стосунках між людьми як соціально-культурного феномена XX століття.

Можна досліджувати явище людської агресивності та нетерпимості як її наслідку, в різних аспектах їх прояву: через вивчення політичних чи релігійних засад даних феноменів або ж виявлення їх економічного підґрунтя, опис соціальних негараздів і людського деградування на рівні соціальних груп, аналіз соціальних механізмів інтолерантної людської поведінки у міжособових стосунках чи ж пошук біологічної основи внутрішньовидової та міжвидової агресії *Homo sapiens*. Значно рідше здійснюється їх аналіз у особистісному вияві: як *явища особистісної культури поведінки і мислення людини*. Однак, саме особистісна культура кожного з нас виступає своєрідним духовним "компасом" чи, може краще сказати, "осердям" вчинків у процесі безпосередньої життєдіяльності. Навіть за умов наявного (традиційного для спільноти або активно пропагандованого через тимчасові соціальні негаразди) соціального стереотипу "пошуку ворога" задля своєрідного "випускання пару" при невдоволенні ситуацією, особистість далеко не завжди демонструє інтолерантне ставлення до "Іншого". Іншими словами, аналіз підґрунтя існування індивідуальної терпимості і доброзичливості у міжособистісних стосунках, обумовленого високим ступенем розвитку духовних запитів особистості, може сприяти кращому розумінню толерантності чи інтолерантності як особистісних феноменів людської культури. На нашу думку, не тільки інтолерантне ставлення до "Іншого" заслуговує на поглиблений науковий аналіз. Не менш плідним є дослідження саме толерантності як індивідуально-культурного феномена при осмисленні неагресивної людської поведінки, її засад і меж.

Саме на цей аспект проблеми й хочеться звернути увагу в даному дослідженні, в якому ставиться за мету осмислити естетичні начала людської небайдужості до дійсності у якості індивідуально-значущого підґрунтя толерантності особистості, що виявляється як терпимість до "Іншого" чи ж, навіть, зацікавленість у ньому. І задля цього необхідно, на наш погляд, проаналізувати художнє мислення як індивідуально-культурний феномен, що формується на основі естетичного компонента ціннісних орієнтацій особистості чи конкретно-історичної спільноти (нації, етносу, культурного регіону). Зацікавленість у різноманітності об'єктів дійсності, зосередженість на унікальному, системний підхід до буття, небайдужість до життя, націленість на гармонію – ось у чому, на нашу думку, полягає суть стратегії художнього мислення особистості, яка спирається на естетичний компонент в інформаційному пошуці та діяльності.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі толерантності, засвідчує інтерес дослідників до різних аспектів виникнення та побутування даного явища. У ракурсі етнокультурного вияву його досліджують В. Бакальчук, О. Білик, М. Козловець, В. Крисаченко, М. Рибачук, Т. Цимбал. Як характеристику поведінки конкретної соціальної групи вивчають І. Жданова, Ю. Іщенко, В. Піскун. Феномену політичної толерантності приділяють увагу М. Гордієнко, А. Карась, С. Кисельов, О. Рудакевич. "Толерантність-інтолерантність", як різні полюси прояву ставлення до інакомислячих вивчається при дослідженні духовного життя релігійних спільнот в Україні О. Бучмою. Насильство як підґрунтя інтолерантної людської поведінки осмислюється Г. Дичковською, Н. Ємельяною. Ціннісні засади толерантного ставлення у міжособистісних стосунках досліджує О. Музика, приділяючи увагу значущості позитивних ціннісних орієнтацій особистості, а саме: зорієнтованості на творчість.

Однак аналіз публікацій, присвячених проблемі толерантності, засвідчує неоднозначність як розуміння змісту поняття толерантності, так і витоків явища, яке воно означає. Тому спробуємо передусім дослідити основні семи поняття "толерантність".

Толерантність як термін фіксує різні аспекти людського ставлення до особистісних та групових відмінностей буття, а саме: *доброзичливе* або *стримане ставлення до* індивідуальних і групових *особливостей*, насамперед релігійних й етнічних [1: 642]; *терпимість до чужих способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань* [2: 350]; *терплячість до відмінностей життя інших людей*, терпимість до чужих думок і вірувань [3: 669]; *ліберальну настанову щодо прийняття зразків поведінки, переконань, цінностей* інших людей, належних чи неналежних до безпосереднього соціального оточення [4: 363]; *відсутність чи ослаблення реагування на певний несприятливий чинник* через зниження сприйнятливості до його дії [5: 856-857]. Тому при аналізі змістового насичення даного поняття можна дійти думки, що ним позначаються достатньо відмінні людські якості, на які спираються при оцінці однією людиною чи групою іншої. До того ж це поняття фіксує й різні предметні сфери, на які спрямовано увагу при осмисленні відмінностей у життєдіяльності представників різних соціальних груп, які виступають об'єктом оцінювання при порівнянні власного життя й існування "Іншого". Також поняття толерантності зазначає й неоднакові шляхи подібного порівняння: як раціональні, так і позараціональні.

Спробуємо виявити людські якості, які найчастіше розглядаються підґрунтям толерантності особистості. Насамперед, толерантне ставлення може обумовлюватись *доброзичливістю* у сприйнятті відмінностей "Іншого", а, отже, зацікавленим ставленням до нього. У даному випадку, вочевидь, зустрічаємо неагресивність людської поведінки. І подібна неагресивність особливого гатунку: вона засвідчує або альтруїзм особистості, або її інші позитивні якості, зумовлені високим ступенем розвитку духовних запитів. Тому подібна лінія ставлення особистості до інших людей буде характеризуватись значною тривкістю та поширюватись на значне коло об'єктів соціального середовища й, можливо, не обмежуватись лише представниками виду *Homo sapiens*. Такий різновид толерантності можна вважати обумовленим "духовною" чи ж *активною неагресивністю*. Це, на наш погляд, "істинна" чи *атрибутивна толерантність* особистості.

Толерантність здатна також виникнути внаслідок *байдужості* до відмінностей того, на кого суб'єкт оцінювання чимось несхожий. У такому випадку мова йде про ігнорування "Іншого" або ж незацікавленість у ньому. Тут "Я", власне, не порівнюється ні з якою іншою особистістю. І можлива причина, либонь, корениться у власній високій самооцінці чи самодостатності. Таке за походженням толерантне ставлення "Я" до "Іншого" також засвідчує людську неагресивність. Однак, вона іншої природи, ніж перший її різновид. Тому не виключено, що подібне ставлення може мати тільки епізодичний характер або бути нетривалим у часі. Тут байдужість, як *пасивна неагресивність*, може легко перейти у іншу спрямованість відношення "Я-Ти", а саме у агресивну поведінку чи нетерпиме ставлення при розцінюванні іншої людини як носія не тільки реальної, а й навіть потенційної небезпеки. Іншими словами, мова йде про спорадичний та відносний характер толерантності особистості. Її можна вважати "обмеженою" або *дискретною толерантністю*.

Терпимість здатна проявляти у вигляді чемного відношення до того, хто несхожий на тебе, як наслідок високої моральної культури особистості чи наявного соціального тиску. Тобто, у даному випадку має місце ідентифікація себе як представника іншого культурного середовища чи носія інших соціальних (духовних) якостей, проте, визнається й право "Іншого" на "місце під сонцем". Однак, чемність (чи краще сказати, стриманість) у такому випадку виступатиме проявом *свідомо контрольованої* або ж *соціально подавленої агресивності*. Носії таких різновидів агресивності, крім того, неоднаково будуть ставитись до "Іншого". Відповідно, відмінним за суттю буде й їх терпиме ставлення до інших людей.

При контрольованій агресивності, у залежності від ступеня духовного розвитку особистості чи ступеня її зацікавлення у соціалізаційних процесах, вона може тривалий час не реалізовуватись у дискримінаційних актах по відношенню до "Іншого". Толерантність особистості, у такому випадку, можна оцінити як *потенційну інтолерантність*. При подавленій же агресивності, навіть за умови соціального контролю за вчинками людини, вона може легко "прорватися" зовні у вигляді вандалізму, остракізму, грубості тощо. Тобто, її носій завжди здатний до насилля по відношенню до інших людей, чимось з ним несхожих. І він проявляє її за першої-ліпшої можливості. Адже, націлений на фізичне подавлення або приниження несхожого на себе, свідомо чи ж позасвідомо хоче продемонструвати у різні способи свою перевагу над "Іншим". Така особистість не обов'язково націлена на "соціальну некрофілію". Її позиція найчастіше, на наш погляд, обумовлюється або переоцінкою власної значущості, або ж наявним внутрішньо особистісним конфліктом. "Інший" у такому випадку виступатиме своєрідним "громовідводом" від невдоволення своїм статусом, умовами життя, зовнішністю й будь-чим іншим. Тому терпимість, як чемність, може бути розцінена як *латентна інтолерантність*.

Толерантність як *терплячість* у міжособистісних стосунках, що виступає основою людської стриманості у індивідуальному та соціальному вияві, власне, засвідчує високий ступінь самоконтролю й, іноді, альтруїстичне сприйняття "Іншого". Тому її можна розглядати, за суттю, як латентну чи ж атрибутивну толерантність, у залежності від конкретної ситуації та демонстрації особистістю ставлення до іншої людини, характеру і способу виявлення нею власної оцінки "Іншого", здійснення конкретного вчинку по відношенню до нього.

Толерантність, крім того, ще й здатність людини (її організму чи психіки) переносити несприятливі чинники середовища існування. Тому мова йде про *адаптаційність* як спроможність свідомо або несвідомо нехтувати відмінностями когось чи чогось при взаємодії з ними. У першому випадку, коли мається на увазі спроможність організму до адаптації в умовах зміни середовища існування чи прилаштування до його окремих елементів, навряд чи доречно говорити про толерантність, як якість особистості. Це тільки резисторність організму,

вроджена або набута. У другому випадку, коли зазначається толерантність як здатність людської психіки до адаптації, то мова йде передусім, на нашу думку, про таку особистісну характеристику людини як потенційна інтолерантність (за умови чітко проявленого егоїзму як її світоглядної та моральної орієнтації). Значно рідше подібна адаптаційність зумовлюється, на наш погляд, атрибутивною або дискретною толерантністю. І її підґрунтям може виступити, відповідно, або альтруїзм, або ж егоїзм "Я". Проте, у такому ракурсі тлумачення поняття "толорантність" цінним є, і це необхідно підкреслити, зазначення функціональної значущості терпимого відношення у системі "Я-Ти", а саме: його адаптаційного потенціалу для безпосереднього життя людини.

Якщо ж спробувати осмислити предметне підґрунтя людської толорантності, то необхідно звернути увагу на її спрямованість до оцінювання передусім етнічної належності людей, яка зумовлює відмінності у їх способі життя, звичках, поведінці тощо. Такий ракурс розуміння толорантності-інтолерантності фіксує, на наш погляд, людське прагнення до порівняння *соціальних якостей* різних за походженням носіїв, насамперед з метою власної етнічної (і ширше культурної) самоідентифікації. Релігійні (конфесійні) самобутні риси тієї чи іншої спільноти теж виступають предметом людського зацікавлення при порівнянні різних соціальних груп. І також мова йде про самоідентифікацію.

Ще одна сфера "зацікавлення" при взаємодії "Я-Ти" – це *особистісні відмінності*, які проявляються у неподібності мислення, поведінки, вірувань та подібного. У даному випадку, вочевидь, фіксується інтерес людини не лише оцінити "Іншого", а й здійснити внаслідок цього самооцінку. Тут "Інший" є, немов би, своєрідним "дзеркалом", в якому проступає неповторність "Я". Мова йде про своєрідний вияв людського самопізнання.

Третій зріз предметної сфери толорантності торкається не соціального, а екзистенційного вияву людської представленості у світі. Тому ще однією сферою її проявленості виступають, на нашу думку, *взаємодії людини зі світом* на індивідуальному рівні, в основі яких коренить здатність окремих людей до підвищеного рівня адаптації відносно природного і соціального середовища. І враховуючи своєрідність людської представленості у світі, а саме існування через культуру, можна говорити про "культурацію" (Т. Лугуценко) особистості-носія атрибутивною, дискретною толорантності чи потенційної інтолерантності, а також про культуропороджуючий потенціал самої такої особистості.

Аналіз змістовного насичення поняття толорантності та його предметного підґрунтя наводить на думку про оціночний характер висновків людини при порівнянні "Я" й "Іншого". Однак, слід враховувати, що будь-що породжене людиною є результатом її міркування і дії. Тому можна припустити, що "дволикість" людської буттєвості наприкінці XIX–XX століття, а саме: значні наукові, технічні, технологічні здобутки на тлі зростання людської агресивності і нетерпимості, може виступити наслідком саме *стратегії людського мислення*, для якого характерні прагматизм, критичність, раціональність, дискурс. Абсолютизація гатіо та переоцінка значення наукового пізнання у культурному розвої людини й людства, що відбулась у Новий час, може виявитись тією основою, що зумовила кризові явища загально цивілізаційного характеру (які зримо фіксуються нині, сприяючи розвитку нетерпимості не тільки у сфері міждержавних чи міжетнічних стосунків, а й на рівні міжособистісного спілкування й зносин). Однак, такий спосіб (чи стратегія) мислення виявляє низький адаптаційний потенціал, що засвідчується новітньою європейською історією. Тому мова йде власне не про його культуростверджуючий потенціал, а про культуро-деградаційний наслідок (якщо оцінювати культуру як систему).

Світоглядною основою толорантності особистості виступає, на нашу думку, передусім поцінювання різноманітності у бутті: природної, індивідуальної, культурної. Проте, опертя думки людини на стратегію гатіо, техніцизм і сциєнтизм, сприяє найчастіше пошуковій істини як одного-єдиного вірного варіанта існування об'єкта. До того ж актуальності набуває передусім "світ зовнішній" як сфера розгортання і опердмечення людської думки та дії. "Світ людини" відходить, немов би, у "тінь" при осмисленні людського існування чи його видозміні. Ще рідше привертається увага до унікальності "світу внутрішнього", неповторності і цінності "Я" у культурозначущому сенсі. Інша стратегія мислення людини має місце, на наш погляд, при його оперті на естетичний чинник. Зупинимось на цьому детальніше при аналізі толорантності особистості.

Естетичне – це сфера розгортання самобутності і значущості "Я" в бутті соціуму та його елементів, унікальності і неповторності кожного природного чи соціального об'єкта. Елімінавання естетичного з повсякденного існування кожної особистості або його "меншовартування", можливо, виступає вагомим чинником зростання людської агресивності, передусім невмотивованої, та деструктивності поведінки в міжетнічних, міжособистісних стосунках, вилучає толорантність як вагомий фактор їх регулювання. Не виключено, що думка "Краса врятує світ" має певний позитивний сенс. Художнє мислення, що спирається на естетичний чинник у своїй детермінації, спрямоване не тільки на створення досконалих предметів чи приємного середовища існування, а й привнесення гармонії у різні сфери людського життя. Саме тому його носій "дослухається" до різноманітності в природному і соціальному бутті та прагне, крім того, породжувати "організовану різноманітність" (В. Хогарт), й не лише у мистецтві. Художнє мислення, як стратегія інформаційного пошуку й практичного спрямування людської думки, пов'язане, на наш погляд, не тільки з мистецькою практикою, а й іншими практиками, для яких має значення естетично-художній компонент (дизайн, естетика спорту, естетика побуту тощо).

Звернемо увагу, що опертя на естетичну інформацію та образно-символічний субстрат думки, притаманні саме художньому мисленню, дає особистості можливість фіксувати унікальність елементів світу; формує націленість на досконалість, гармонію при породженні об'єктів штучного середовища; враховує емоційно-чуттєвий компонент людської буттєвості; сприяє не лише привнесенню в життя кожної особистості задоволення, а й кращому сприйняттю та поцінюванню "Іншого" в реаліях соціального буття. А все це

зменшує ступінь агресивності людини в міжособистісних стосунках та підвищує загалом адаптаційні можливості людини й людства.

Тому художнє мислення, як стратегію людської думки, для якої значущість має естетичний чинник і спрямованість на привнесення гармонії при створенні ідеального образу та його предметного носія, можна вважати, на нашу думку, важливим чинником у формуванні толерантності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
2. Современная западная социология: словарь. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
3. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – 776 с.
4. Ребер А. Большой толковый психологический словарь: В 2 т. – Т.2. (П-Я) / Пер. с англ. – М.: АСТ, Вече, 2001. – 560 с.
5. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика. – Мн.: Харвест, 2001. – 975 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.12. 2007 р.

Полищук Е.П. Эстетический аспект культуры мышления личности в контексте проблемы толерантности человека.

В статье рассматривается вопрос эстетической основы невербальных факторов терпимого отношения "Я" к "Другому". Нацеленность на разнообразие, системный подход к бытию – вот в чем, по мнению автора, проявляется сущность художественного мышления личности, которая руководствуется эстетическими параметрами в его информационном и деятельностном аспектах.

Polishchuk H.P. The Aesthetic Aspect of Personality's Thinking Culture in the Context of Human Tolerance Problem.

The article is devoted the question of the nonverbal factors of tolerant attitude between I and Other aesthetic basis. The author considers that relieving the monotony of life, systematic approach to the matter – that is the main feature of person's artistic thinking which follows the aesthetic principles in it's informational and activity development